

El mot apareix llatinitzat amb extraordinària freqüència en la forma *condirectum*, -tus, en el llatí medieval de Catalunya almenys des de 954 (i no és estrany al de França), amb el mateix sentit; veg. molta documentació en Bast.-Bass., col 626 (b), i col. 627-29 (ja molt en Balari, *Orig.*), on també es troba però molt menys sovint (si fa no fa en les mateixes dates, ib. col. 626a) (no cal dir que això no té res a veure amb *CONREU* com ha cregut erròniament algú). A desgrat d'això (que constitueix un ús massa tardà i massa susceptible de ser purament artificiosos per provar res quant al llatí vulgar o tardà) és una idea, si bé incerta, no descartable, que *condret* sigui evolució de *conret *CONRECTU*, refecció analògica (sota el model de *dret*, *adret*, *DERECTUM*) del ll. clàssic *CORRECTUS*, amb el sentit del qual coincideix tant *condret*; caldrà estudiar-ho millor, car l'argument que en oc. ant. es troba un verb *conderzer* = *CONDIRIGERE* no és pas concloent (no és impossible que *conderzer* sigui creat analògicament segons el model de *erzer* *ERIGERE*, etc., i encara menys que hi hagi convergència i suma de *conderzer* amb *CONRECTU*).

Partint de *dret* substantivat en locucions com *tirar al dret*, *anar de dret* (fr. *tout droit*), i amb valors com l'observat supra sobre *en dreuera de*, es creà ja des d'antic la locució prepositiva en *dret* de 'enfront de, davant per davant de'. Aquesta és la forma més freqüent, i ja documentada des del S. XIII, si bé al començament tingué ús merament adverbial, a l'Edat Mitjana s'usà també *endret a* i fins *endret* com a mera preposició. Ús adverbial, com a mer complement circumstancial de lloc 'davant per davant': parlant de l'eclipsi «adons se fa escurtat del sol cant la luna li és *endret*», *VidesR*, 222v. 14 (n. 14, i veg. més en el glossari de l'obra); «al monestir / venc per oír / lo sant ofici: / un crucifici / de fust obrat, / assitiat / en la paret, / quan fon *endret*, / visiblement lo cap movent, / lo salutà», J. Roig (*Spill*, 5702).

Com a preposició, d'antic va construir-se amb *de*, però llavors també es troba amb aquest paper *endret a*: «tirà-li de punta, e donà-li en la mamella squerra *endret al cor*», JoMartorell (Ag. I, 176); o bé com a simple preposició: «quant vi que era *endret* les barraques més foc a una», «trasnuytam de Burriana, e sus quant Nós fom *endret* Almanar, que anàvem riba mar ---», Jaume I (*Cròn.*, Ag., 151, 233); «dejós los molís *endret* l'estany», doc. ross. de 1318 (RLR xxxii, 150). Però ja des dels orígens apareix la construcció que ha predominat: «adoncs no fo natural escurtat del solet, per so cor la luna no era *endret* del solet», *VidesR*, 222v2; «axí com si hom los hagués ferits *endret* del cor», Jaume I (Ag., 151); «al coll justina / duya, e mostres / de pater-nostres / e alguns d'or / *endret* del cor», JRoig (*Spill*, 4094); o bé l'equivalent en *son endret* (*Astrologia de Corsuno*, tercer quart S. XIV, veg. Carreta, s. v. *senassos*).

Més tard, amb aquest ús prepositiu, el mot ha esdevingut rar o desusat en l'ús ciutadà, però seguí usant-se més o menys en tots els dialectes: «devés la part del Grau, prop de una punta *endret* de on acabava lo

pont vell», doc. de València a. 1501 (*ACCV* VIII, 41); «pujeu's *endret* de la sala, tot voltant del miradó / ---» en un romanç que Milàf (*Romllo.*, 224.5) recollí a l'Esquirol. Avui l'he sentit encara en l'ús rural de comarques de dial. oriental (Maresme, etc.), i més especialment: ross. «*endret* d'aquestes xalades, al nostre SE., hi ha el Coll del Boix», Prats de Molló, i sobretot a Cerd.: «deixareu la ruta *endret* d'aquell mas», Odelló de Font-romeu, «el riu Agost, *endret* de la ribera d'Èguet forma un estret», Vià, 1930-1959); Segre («lo pont és a l'*endret* del mas», Rialb, Miralpeix); valencià dels Ports i el Maestrat: «la Caseta d. R. *endret* del Molí de la Panada», Cabanes, «Els Valentins és *endré* de Subarra», Vilanova d'Alc. (a la Mata de Morella menys soldat «una lloma que és a l'*endret* de la Cuba»); potser enlloc tant com a les Pitiüses: «*endred* d'a l'esglèsia», Formentera; «*endret* de Portinatx hi ha S'Arenal» (mariner de la Penya), 1963; «a l'esquerra es dilaten *endret* de l'espectador», Villangómez (*Ll. d'Eiv.*, 165), i on des de 'enfront', fins arriba a significar 'en contra, al contrari de, i no pas': «És que hi ha cap obligació, envers Na Catalina? Algun pacte? Cal un acte negatiu, *endret* de tanta adhesió», id. (*L'any en estampes*, 11).

Com a substantivació d'aquest ús hem de mirar *indret* 'lloc, paratge', substantivació que també es produí en occità (*endrech*) i en francès (*endroit*), on va existir igualment l'ús adverbial-prepositiu, ja documentat allà en el S. XII, però hi quedà antiquat després del XVI. Substantivat allà el trobem ja en trobadors de c. 1200 («guerra ni platz no son bo / contr' Amor en nul *endreg*», Raimbaut de Vaqueiras, «per partir de l'ús (que ja hem vist en el nostre S. XIV) on mei sel *endreit*», Daudè de Pradas, Rayn. v, 75), i cal l'ús prepositiu està reemplaçat per una combinació amb possessiu: *al mieu endrech*, *per nostre endreit*, que el PSW (II, 475a) exemplifica en Uc Brunenc i en els *Comptes de Riscle* (fr. antiq. a *mon endroit*, etc.), del qual s'havia d'abstraure (quasi inevitablement) un subst. *endret*.

En la nostra llengua el substantiu *endret* apareix ja en Joanot Martorell: «l'aygua era tanta en aquell *endret* que no podien passar sinó ab gran treball e perill» (edició Aguiló III, 234, cap. 271); d'*indret* se cita ja un cx. en Eiximenis,⁷ i després apareix en els escr. Renaix. de dialecte central, a partir de 1862 (Bofarull, *L'orfeneta de Menargues*, que segons el DAg. les usa totes dues). Avui és enterament general en cat. central (mot no gaire popular a Barcelona, però molt en el camp), però és forma estranya als altres dialectes, en els quals, en canvi *endret* està molt estès: Cerdanya (Ant. Cayrol, *JPCerdà, Cont.*, 73) i més o menys tot el ross.; *andré*t poc o molt a tot el territori occidental («per aquells *andrets*» en el parlar tan conservador de la Baronia de Rialb, 1957), i *AlcM* el localitzava encara a Ribag., les Illes i el Maestrat (no val. en general).

La *i* en lloc de *e* és natural en aquesta posició, com en l'antic *intrar*, en *dintre*, *inflar*, i en l'oposat *inrevés*, que és ben barceloní (*anrebés* o *anrevés* en